

לא רק מהי עיתונות, אלא מדוע הדין חגן עליה

אלעד מן*

תקציר

המסה בוחנת את ההשלכות המשפטיות והרגולטוריות של המושג "אנטי-עיתונות", ומציעה להבחין בין חופש הביטוי הרחב המוקנה לכל אדם וגוף תקשורת לבין זכויות היתר והמשאבים הציבוריים הנלווים למעמד העיתונאי. היא מציעה מודל של אסדרה מדורגת ושוויונית, המבוססת על שקיפות, אחריות, מנגנוני תיקון והבחנה ברורה בין דיווח, פרשנות ותוכן מטעם, תוך הימנעות מפיקוח ממשלתי על תוכן ודעות.

Not Only What Journalism Is, but Why the Law Protects It

Elad Man

Abstract

This essay examines the legal and regulatory implications of the concept of "anti-journalism," distinguishing between the broad freedom of expression afforded to all speakers and media organizations and the special privileges and public resources associated with journalistic status. It proposes a graduated and even-handed regulatory approach based on transparency, accountability, correction mechanisms, and a clear distinction between reporting, commentary, and sponsored or interested content, while cautioning against government control over journalistic content and viewpoints.

* עו"ד אלעד מן, היועץ המשפטי של עמותת הצלחה - לקידום חברה הוגנת, העין השביעית וגופים נוספים, ומרצה בבתי הספר לתקשורת באוניברסיטת בר אילן ואוניברסיטת רייכמן (elad@man-barak.com)

מאמרם של איילה פנייבסקי, שוקי טאוסקי וחוץ אגרי מציע תרומה חשובה לשיח העכשווי על עיתונות ודמוקרטיה. הוא מבקש להרחיב את הדיון מעבר לשאלה השגורה של הטיה פוליטית, ולהבחין בין עיתונות מפלגתית או מזוהה אידיאולוגית ובין מה שהכותבים מכנים "אנטי-עיתונות": שימוש בחזות ובפרקטיקות של תקשורת חדשותית באופן החותר תחת התפקידים שבשמם זוכה העיתונות למעמד מיוחד בחברה דמוקרטית.

להבנתי, התרומה של המאמר אינה צריכה להסתכם במישור המחקרי. היא מחייבת לבחון מחדש הנחה משפטית ותיקה, שלפיה די בזיהוי המוסדי או העצמי של גוף כ"כלי תקשורת" כדי להחיל עליו, כמקשה אחת, את המעמד המיוחד המיוחס לעיתונות. בדמוקרטיה ליברלית קיימת הצדקה רחבה להגנה על כל ביטוי, לרבות ביטוי מפלגתי, מגויס, בוטה ואף שגוי. לכן, אין להסיק מן המאמר כי על המדינה להעניק רישיון לעיסוק בעיתונות כתנאי גורף מקדים, או לשלול בקלות יתר מכלי תקשורת את חופש הביטוי בשל קו מערכתי פסול. מסלול כזה יוביל במהירות ליצירת מנגנון של פיקוח פוליטי על אמת, לגיטימיות ומקצועיות, ועלול להיות מסוכן לא פחות מן התופעה שהוא מבקש לתקן.

אולם חופש הביטוי הבסיסי והרחב, המוקנה לכל פרט, אינו זהה למכלול הזכויות, ההקלות והמשאבים הציבוריים הנלווים למעמד העיתונאי. הדיון מעניק לעיתונות, במישורין ובעקיפין, נגישות למוסדות שלטון, הכרה מקצועית, זהירות בהפעלת כלי חקירה וריסון, הגנה על מקורות, הקלות רגולטוריות, ולעיתים גם גישה למשאבים ציבוריים או לתשתיות הפצה. גם הכללים להנפקת תעודות לעיתונאים מבוססים על הכרה מוסדית בחשיבות קיומן של מערכות חדשות ובעיסוק מקצועי בתחום. ההצדקה לכל אלה אינה נעוצה במאפיינים צורניים של מעטפת, תפאורה או קליפה, או בהגדרה העצמית של הגוף, אלא בתפקיד ובתכלית הציבורית שהוא אמור למלא: מסירת מידע בדוק ואמין בזמן אמת, ביקורת על בעלי כוח, קיום זירה פלורליסטית והעמדת תשתית עובדתית משותפת לדיון דמוקרטי.

מכאן עולה אפשרות לאסדרה מדורגת ופונקציונלית. במקום הכרעה בינארית אם גוף הוא "עיתונאי" או "אנטי-עיתונאי", ניתן לבחון אילו זכויות והטבות מחייבות עמידה בתנאים מקצועיים ומוסדיים מסוימים. תנאים כאלה צריכים להתמקד בתהליכים ולא בעמדות: שקיפות סביב בעלות, מימון וזיקות פוליטיות; קיומן של מנגנוני תיקון והבחנה גלויה בין דיווח, פרשנות ותוכן מטעם גורם בעל אינטרס, שלטוני או אחר; פרסום של מדיניות אימות; ומנגנון תלונות עצמאי.

חשוב כי אמות המידה הללו יחולו באופן שוויוני על כלל הגופים, ללא תלות בזהותם הפוליטית והרעיונית או במחנה שאליו הם פונים. המאמר עוסק בערוץ 14 כמקרה מבחן, אך לא ניתן להתוות אסדרה לגיטימית עבור ערוץ יחיד או כתגובה לאירוע פוליטי מסוים. עליה לבחון דפוסים מתמשכים, להבדיל בין כשל נקודתי למדיניות מערכתית, ולאפשר לגוף הנבדק להציג נתונים, הקשר וטענות נגד. רצוי גם ליצור תמהיל נכון בין פיקוח חיצוני ובין אחריות עצמית ומקצועית. קודים אתיים, נציגי תלונות עצמאיים, ביקורת עמיתים ופרסום שיטתי של תיקונים יכולים לצמצם את הצורך בהתערבות שלטונית ישירה. הרגולציה אינה צריכה לנהל את חדר החדשות, אלא להבטיח שקיפות, אחריותיות ותנאי תחרות שאינם מתגמלים התחזות לעיתונות.

לצורך זה נדרשת גם תשתית מחקרית מתמשכת, שאינה תלויה באפיונות מזדמנות: דגימה תקופתית, פרסום נתונים, שמירת ארכיון של חומרי שידור, וכן בחינה חיצונית של תיקונים והבהרות, גיוון מקורות והסתמכות על מסרים שלטוניים. המדד שמציע המאמר יכול לשמש בסיס לבקרה כזו, ועליו צריכים להתווסף שיקול דעת אנושי ובחינה הקשרית.

גם האכיפה הענישתית, שיש בה צורך כלשהו, צריכה להיות מדורגת ומותאמת. לא בהכרח איסור שידור מיידי ולא שלילת זכות הביטוי, כי אם ראשית כול חובת גילוי, תיקון, מתן זכות תגובה ופרסום החלטות מנומקות. רק דפוס מתמשך, מוכח ושיטתי של הפרת חובות עשוי להצדיק צעדים חמורים וגורפים יותר. את סמכות ההכרעה יש להעניק לגוף רגולטורי עצמאי, על יסוד אמות מידה ברורות ופומביות, לאחר הליך הוגן ותחת ביקורת שיפוטית. במיוחד יש להימנע ממצב שבו הממשלה, שהיא מושא הביקורת העיתונאית, שולטת בזהות הרגולטור, בהקצאת ההטבות ובקביעה מי ראוי ויכול להיחשב עיתונאי.

המודל של המאמר עשוי לסייע גם לבתי המשפט. בתי המשפט אינם אמורים להפוך לעורכי חדשות או לבוררים במחלוקות פוליטיות. עם זאת, הם מסוגלים לבחון טענות עובדתיות בנות הפרכה, הסתרת זיקות, היעדר תיקון לאחר שהוכחה טעות, הסתה קונקרטי, או פרסום מסרים שלטוניים ללא סימון או סינון. המשפט עושה הבחנות כאלה בתחומים רבים, ואין מניעה עקרונית שיעשה זאת גם כאשר החזות היא עיתונאית, כל עוד המבחן מבוסס ראיות, שוויוני וזהיר.

לאמיתו של דבר, המאמר מזמין מעבר מתפיסה הרואה בחופש העיתונות זכות אוטומטית של המשדרים והדוברים, בעלי אולפנים ופלטפורמות, לתפיסה הרואה בו בראש ובראשונה זכות של הציבור שיש להגן עליה בכלים שנועדו להגנת צרכן התקשורת. הציבור זכאי למרחב מידע שבו ניתן להבחין בין דיווח לתעמולה, בין טעות

לתבנית של כזב, ובין ביקורת חריפה למהלך שיטתי של דה־לגיטימציה, הפחדה והשתקה. ההגנה על העיתונות אינה צריכה להצטמצם דווקא לנוכח הופעתה של אנטי־עיתונות. היא צריכה להפוך מדויקת יותר: רחבה ביחס לחופש הביטוי, אך תובענית ושקופה יותר ביחס לזכויות היתר הנלוות אליה ולמשאבים הציבוריים ולאמון המוסדי המוענקים לה בשם חופש העיתונות והעיסוק בה.